АРХЕОЛОГІЧНА ТЕМАТИКА НА СТОРІНКАХ УКРАЇНОМОВНОЇ ПРЕСИ ЧАСІВ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

В. Г. Грінченко

Центральноукраїнський державний педагогічний
університет імені Володимира Винниченка
grvi63@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2852-3650>
ResearcherID: R-9928-2018

Ключові слова: археологічна тематика, українськомовна преса, 1941–1943 роки, нацистська окупація.

Стаття має на меті дати загальне уявлення про публікації, розміщені в українськомовній газетній періодиці часів нацистської окупації, в яких була представлена археологічна тематика. Об'єктом дослідження стали матеріали періоду 1941–1943 років на сторінках видань, що виходили в різних регіонах окупованої України і за її межами.

З'ясовано, що ідеологічна спрямованість частини цих матеріалів була зумовлена прагненнями окупантів використовувати археологію для підтвердження своїх територіальних претензій і обґрунтування історичної ролі давніх германців, які шляхом міграцій та завоювань нібито збагачували свою культуру інші народи. Деякі публікації із залученням археологічної проблематики більше відображали внутрішній український контекст або ж мали ідеологічно нейтральне забарвлення.

ARCHAEOLOGICAL THEMATICS ON THE PAGES OF UKRAINIAN- LANGUAGE PRESS DURING THE NAZI OCCUPATION

V. H. Grinchenko

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University

Key words: archeological thematics, Ukrainian-language press, 1941–1943 years, Nazi occupation.

The proposed article aims to give a general idea of the publications contained in the Ukrainian-language newspaper periodicals of the Nazi occupation, which the archaeological subjects have been presented in. The materials of the 1941–1943 period on the pages of publications presented in different regions of occupied Ukraine and abroad became the object of research. Relevant publications mentioned in newspapers have been published in Kyiv, Kharkiv, Lviv, Dnipropetrovsk, Berlin, Krakow, Vinnytsia, Poltava, Rivne, Yuzivka, Proskuriv, Kirovohrad, Berdyansk, Nikopol, Lubny, Uman, Berdychiv, Vasylkiv, Gadyach, Romny, Starokostiantyniv, Bobrynets, Chudnov.

The considered publications have been structured by the author according to the following directions:

- information about the archeological excavations and finds in Ukraine during the occupation period and in the years immediately preceding it;
- reports on the archeological excavations and finds in the world at the same period;
- diverse publications on the history and culture of Ukraine with using materials of archaeological researches;
- articles involving the archaeological context, which promoted the superiority of the ancient Germans culture;
- information about the archeological activity of the museums of Ukraine of that time;
- paragraphs dedicated to the domestic scientists who had significant achievements in the field of archeology;
- publications that popularized the world's most famous archaeological finds and their researchers.

It had been found that the ideological orientation of some of the materials was due to the occupiers' desire to use archeology to confirm their territorial claims and substantiate the historical role of the ancient Germans, who allegedly enriched other nations with their culture through migrations and conquests. Some publications involving archeological issues reflected the internal Ukrainian context more or had an ideologically neutral color.

Періоду нацистської окупації, зокрема реаліям окупаційного часу в соціокультурній сфері України, присвячено вже чимало праць. В тому числі в останні десятиліття з'явилися дослідження, які в тій чи іншій формі затркують різні аспекти археологічної проблематики того періоду. Серед них, на нашу думку, слід відзначити статті В. Андрєєва¹, М. Ейкхофа², О. Ситника³, С. Сорокіної, Т. Радієвської, О. Завальної⁴, Д. Тесленка⁵ та ін. Характер і обсяг існуючих публікацій дають підстави для продовження розгляду відповідного комплексу питань. Зокрема, деякі цінні відомості в цьому плані може дати тогочасна періодика – україномовна преса, яка виходила в роки нацистської окупації.

Ми мали на меті дати загальне уявлення про публікації в україномовній газетній періодиці часів нацистської окупації, в яких була представлена археологічна тематика. Об'єктом нашого дослідження стали відповідні матеріали, вміщені в період 1941–1943 років на сторінках деяких видань, що виходили в різних регіонах окупованої України, а також за її межами.

Розглянуті публікації структуровані нами за наступними напрямками:

- інформація про археологічні розкопки й знахідки в Україні в період окупації та у роки, що безпосередньо передували їй;

- дописи про археологічні розкопки та знахідки у світі в цей же період;

- різнопланові публікації з історії та культури України з використанням матеріалів археологічних досліджень;

- статті із залученням археологічного контексту, в яких пропагувалася вищість культури давніх германців;

- інформація про археологічну діяльність тогочасних музеїв України;

- дописи, присвячені вітчизняним науковцям, які мали досить вагомі здобутки в галузі археології;

- публікації, що популяризували найвідоміші у світі археологічні знахідки та їхніх дослідників.

Серед цінних археологічних знахідок на території України, які безпосередньо припали на окупаційний період, і про які згадано у пресі, слід відзначити ті, що були виявлені науково-археологічною експедицією історично-археологічного музею міста Дніпропетровська влітку 1942 року. Експедиція працювала три тижні на території дніпровських порогів, що звільнилася від затоплення внаслідок руйнування у 1941 році Дніпрогесу за наказом радянського керівництва. У статті в «Дніпропетровській газеті» за 6 квітня 1943 року «Цінні знахідки» зазначалося, що вона «зібрала багато важливого в науковому відношенні матеріалу», та що він є «прекрасним доповненням тих матеріалів, що були зібрані науково-археологічною експедицією в 1927–31 рр.»⁶.

Зокрема було знайдено жорна неолітичної доби на лівому (між селом Дібровою та Балкою Вороною Синельниківського району) і на правому березі Дніпра (в околицях сіл Майорки, Башмачки та ін.). Також було знайдено багато пам'яток часів запорізького козацтва, а по берегах та на островах навруги порогів «виявлено культуру аланів, слов'ян, греків, тюрків, хозарів, норманів, готів та інших народностей»⁷. В експедиції брали участь професор П. Козар (керівник), археологи О. Бодянский, С. Накельський, художник М. Погрібняк,

¹ Андрєєв В. М. Віктор Петров: археолог в окупованій Україні (1942–1943 рр.). Гілея: науковий вісник. 2014. Вип. 90. С. 111–117.

² Ейкхоф М. «Романтика 1001 ночі» за восточным фронтом? Микроисторическое исследование раскопок СС-Аненербе в Соленом (Украина, 1943 г.). Археологія. 2010. № 2. С. 107–117.

³ Ситник О. Львівська археологічна школа у період потрясінь та випробувань (1939–1951). Археологічні дослідження Львівського університету. 2006. Вип. 9. С. 106–133.

⁴ Сорокіна С., Радієвська Т., Завальна О. Археологічні зібрання Києва у підпорядкуванні органів німецького управління у галузі археології (1942–1945 рр.). Науковий вісник Національного музею історії України. Збірник наукових праць. Вип. 2 (2017). С. 274–288.

⁵ Тесленко Д. Археологія на службі пропаганди (діяльність науково-дослідних установ Третього райху на окупованій Дніпропетровщині). Друга Світова війна і доля народів України: 3-я Всеукраїнська наукова конференція. м. Київ, 27–28 жовтня 2008 р. Тези доповідей. Київ, 2008. С. 25–27.

⁶ Цінні знахідки. Дніпропетровська газета. 1943. № 29. 6 квітня. С. 4. Підпис: П. К.

⁷ Там само.

геолог О. Шинкаренко. Загалом до музею було «поставлено біля 800 штук археологічних пам'яток, що мають першорядне наукове значення»⁸.

Ряд газет вмістили повідомлення про ще одну цінну археологічну знахідку – горщик зі срібними римськими монетами (із портретами римських імператорів Августа, Нерона, Антоніна Пія, Септимія Севера та ін.). Його випадково виявили в кінці травня 1942 року, розбивши плугом під час оранки, мешканці села Головач на Полтавщині Сабодаш та Черкаський. Селяни зібрали частину монет у кількості 808 штук і принесли їх до Полтавського краєзнавчого музею⁹. Знахідку пов'язали з культурою пізнього латену. Вона засвідчувала, що давні венеди, які жили тут у I–II століттях, мали тісні торговельні стосунки з Римською імперією. Німецький археолог, професор Єнського університету доктор Нейман (тогочасний шеф усіх музеїв Лівобережної України), зацікавився цією знахідкою і звернувся з проханням до районного бургомістра про організацію збирання всіх монет для передачі їх Полтавському музею за справедливую оплату¹⁰.

29 травня 1942 р. київська газета «Нове українське слово» опублікувала статтю археолога Іллі Самойловського «Корчоватський могильник»¹¹. Ця пам'ятка зарубинецького часу була виявлена ним під час археологічних розвідок на південній околиці Києва біля села Корчувате. Самойловський проводив там розкопки у 1940–1941 рр. Було зафіксовано 103 поховання, і цей могильник, як зазначають вже сучасні автори, став найбільшим серед досліджених в Україні до війни¹².

У своїй публікації науковець характеризував значимість пам'ятки, зазначав, що її дослідження ще не закінчене, та висловлював стурбованість тим, що могильник руйнується через розширення кар'єру цегельні, над яким він розташований, і через садіння на цій території городів. Самойловський наголошував, що ця «важлива археологічна пам'ятка притягає велику увагу західноєвропейських, німецьких дослідників», та що могильник «потребує охорони відділу культури і освіти Миської управи»¹³.

Кілька публікацій в україномовній газетній періодиці стосувались археологічних розкопок і знахідок у світі за останні роки.

Відповідно до ідейних пріоритетів нацизму, який тяжів до ідеалізації Римської імперії, у пресі згадується про історико-археологічні дослідження в Італії, де «великі кошти й найкращі наукові сили повернені на відновлення величч стародавнього Риму»¹⁴. Зокрема, зазначалося, що протягом останніх років на території цього міста проводяться «величезні розкопини», що серед багатьох пам'яток римської історії особливу цінність мають ті, які «виразно підкреслюють расові риси та героїчний національний дух італійського народу»¹⁵. В цьому плані, зокрема, згадується «грандіозний рельєф із зображеними постатями Марса і Мінерви, яких богиня Риму веде в бій»¹⁶.

Навесні 1943 року кілька україномовних газет приділили увагу дослідженням німецьких археологів на Балканському півострові, які почалися там влітку 1942 року. Йшлося про розкопки в Олімпії, де вже було відкрито храм Зевса і 280 тис. кв. метрів площі колишнього стадіону, а також про розкопки в Лариссі й Афінах¹⁷. При цьому явно з пропагандистською метою наголошувалося, що усі знайдені речі залишаться в Греції¹⁸.

Восени 1942 року газети інформували про малюнок кам'яної доби, виявлений у провінції Ангсгерманланд (у Швеції – *Авт.*) – зображення двох лосів червоною вохрою на скелі¹⁹. На початку 1943 року повідомлялося, що у Ютландії знайдено жіноче поховання бронзової доби²⁰.

Вагоме місце в загальному контексті археологічної проблематики займали різнопланові публікації з історії та культури України, основою для яких слугували матеріали археологічних досліджень а також пов'язані з ними статті із залученням подібних матеріалів, де пропагувалася вищість культури давніх германців.

Очевидно суттєвий вплив на зміст деяких із них справили намагання їхніх авторів довести свою лояльність до окупаційного режиму. Адже, як зазначають сучасні історики, німецька влада

⁸ Там само.

⁹ Цінна археологічна знахідка поблизу Полтави. *Голос Полтавщини*. 1942. № 58. 26 червня. С. 3. Підпис: К.

¹⁰ Там само.

¹¹ Самойловський І. Корчоватський могильник. *Нове українське слово*. 1942. № 121. 29 травня. С. 4.

¹² Козюба В. К. До 130-річчя Іллі Михайловича Самойловського. *Археологія*. 2012. № 1. С. 125–127.

¹³ Самойловський І. Корчоватський могильник. *Нове українське слово*. 1942. № 121. 29 травня. С. 4.

¹⁴ Пара О. *Культура Нової Європи. Італійська наука під час війни*. Нова Україна (Харків). 1942. № 205. 13 вересня. С. 3.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Розкопки в стародавній Олімпії. *Промінь (Нікополь)*. 1943. № 27. 14 квітня. С. 1.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Малюнок з кам'яної доби. *Українські вісті (Кіровоград)*. 1942. № 86. 4 листопада. С. 4.

²⁰ Гріб, який має 3000 літ. *Визволена Україна (Чуднів)*. 1943. № 2. 25 лютого. С. 4.

дуже серйозно ставилася до археології, і в нацистській Німеччині археологія була державною наукою, що мала обґрунтовувати територіальні претензії до сусідніх народів. Зокрема, наголошувалось на історичній ролі давніх германців, які нібито споконвіку проживали в Північній Європі й звідти завойовницькими походами розповсюджували вищу культуру по всій Європі та за її межі²¹.

Подібними позиціями відзначені ряд публікацій в україномовній пресі в окупаційний період. Прикладом цього є стаття Ю. Шумовського «Вплив германської культури на Україну в передісторичні і ранні історичні часи». Автор наголошує, що «люди германської раси», які виступали носіями так званої північноєвропейської культури, мали вищу продуктивність праці, ніж у інших континентальних народів, а «тому власне інші народи та південно-східні підпали під їх вплив»²². Він зазначає, що ще в палеоліті германські племена, які жили на побережжі Балтики, мали вже досконало розвинуте рибальство та ловецтво, й сусідні народи, зокрема і на території України, «запозичили в них техніку, вміння робити ці знаряддя»²³. Стверджує також, що в пізніші часи кам'яної доби «у тих же мешканців Балтійського побережжя люди України запозичили й різні види кам'яних знарядь, пригідних до війни, ловецтва та рільництва», і керамічні вироби теж не уникли «германського впливу»²⁴.

У цій та в деяких інших газетних статтях, приділено увагу проблемі державності готів у першій половині I тис. н. е. та їхньому перебуванню на території України. Серед зарубіжних авторів такою була стаття німецького журналіста, письменника, історика Курта Пастенаці «Слідами готів», яку в грудні 1941 року опублікувала газета «Нове українське слово». Стаття мала підзаголовок «Переможні німецькі війська в старій готській державі Ойум», і в ній констатувалося, що у III–IV століттях на північному березі Чорного моря від Дніпра до Дону «лежала головна область великої держави остготів»²⁵. Окрім праці Йордана, як головного писемного джерела ранньої історії

готів, автор статті прагнув опиратись і на новітні археологічні розвідки, наголошуючи, що «про існування центру готської держави між Доном і Дністром свідчать готські могильні поля», які перед світовою війною досліджували німецькі науковці. Зазначає, що ці поля є поблизу Миколаєва, Чернігова, Харкова, Полтави, Києва, на Волині та Поділлі, «на всьому великому просторі України, включаючи Донецький басейн», та що півострів Крим «теж належить до готської держави»²⁶.

На початку 1943 року деякі газети опублікували виклад виступу німецького археолога Віснера в Кенігсбергу, присвячений прадавньому населенню України. Серед іншого наголошувалось, що «чисельні і цінні знахідки передісторичних часів» в українських степах є особливо значимими для «дослідів германських, зокрема східно-готських впливів в передісторичні часи у цьому просторі»²⁷.

Із вітчизняних авторів примітною є стаття Віктора Петрова «Готи на Україні та культура полів поховань», яку у 1942 році вперше опублікував «Український засів» – літературний журнал, видання відділу пропаганди німецької армії в Україні, що виходив тоді у Харкові²⁸. Потім цю статтю у дещо скороченому варіанті, без згадування автора та іноді під зміненою назвою («Цвинтарища в Україні», «Могильники в Україні») друкували різні газети²⁹. Стаття була присвячена відкритій Вікентієм Хвойкою культурі «полів поховань», пізніше відомій вже під назвою зарубинецької та черняхівської, змінам різних археологічних культур, етногенетичним та культурно-історичним процесам на території України в період останніх століть до нашої ери – перших століть нашої ери.

Серед іншого ця стаття містила важливі для німецької окупаційної влади судження, що готське царство Германаріха близько 350 року «охопило весь східний простір, простягаючись од Висли й Ельби до Кавказу й за Волгу», що воно було «могутнім бар'єром проти диких кочових народів

²⁶ Там само.

²⁷ Замітки до передісторії України. Нове життя (Старокостянтинів). 1943. № 1. 5 січня. С. 4.

²⁸ Андрєєв В. М. Віктор Петров: археолог в окупованій Україні (1942–1943 рр.). Гілея: науковий вісник. 2014. Вип. 90. С. 113, 115.

²⁹ Див.: Готи на Україні та культура полів поховань. Гадяцька газета. 1942. № 79. 12 грудня. С. 2; Зазнач. твір. Там само. № 80, 18 грудня. С. 2; Могильники на Україні. Вінницькі вісті. 1942. № 103. 27 грудня. С. 4; Петров В. Готи на Україні та культура полів поховань. Петров В. Розвідки: [в 3 т.]. Т. 2. Упоряд., передм. та прим.: В. Брюховецький. – Київ: Темпора, 2013. С. 600–605; Цвинтарища в Україні. Лубенський вісник. 1942. № 156. 17 грудня та ін. С. 4.

²¹ Андрєєв В. М. Віктор Петров: археолог в окупованій Україні (1942–1943 рр.). Гілея: науковий вісник. 2014. Вип. 90. С. 114.

²² Шумовський Ю. Вплив германської культури на Україну в передісторичні і ранні історичні часи. Уманський голос. 1942. № 51. 25 червня. С. 3.

²³ Там само.

²⁴ Там само.

²⁵ Пастенаці К. Слідами готів. Нове українське слово. 1941. № 10. 25 грудня. С. 6.

сходу»³⁰. В ній також зазначалося, що й досі в українській культурі відчутні впливи «культури, яка розквітла на території України за часів панування готської держави»³¹.

Сучасні дослідники не схильні розглядати статтю В. Петрова лише як «реверанс» у бік німецької науки та підігрівання окупаційній владі. Вони відзначають, що вчений обминув етнічні проблеми й до кінця не висловив власної думки щодо етнічної ідентифікації носіїв культури полів поховань, поклавшись лише на думку німецьких вчених. При цьому науковці наголошують, що В. Петров не особливо покривив душею, адже згодом, вже після завершення своєї розвідувальної місії, у написаній в 1960-х роках праці «Етногенез слов'ян», він виділяв прадавньослов'янську лінію місцевого етногенезу як основну, однак не заперечував і важливу роль в етнічних процесах на території України у I тис. н. е. готів, а також дако-фракійців, сарматів та інших прийшлих етносів³². Зауважимо також і те, що сучасні науковці констатують, що в історії Центрально-Східної Європи готська проблема залишається однією з найбільш складних³³.

Серед публікацій на тему вітчизняної історії і культури із залученням археологічного контексту слід назвати статтю «Слідами наших предків. Як виглядало життя в доісторичній Україні», надруковану у липні 1942 року в популярному львівському тижневику «Рідна земля»³⁴. Газети вмістили виклад доповіді «До галицької етногенези», з якою у листопаді 1943 року виступив у літературно-мистецькому клубі Львова на вечорі з циклу «Галичина в минулому й сучасному» археолог професор Ярослав Пастернак³⁵.

У статті «Українське народне мистецтво» в «Новому українському слові» згадуються

моделі глиняних хаток, знайдені при археологічних розкопках трипільської культури у 1913, 1916, 1936 роках, що мали «слабенькі ознаки кольорового розфарбування», або ж «розпис в формі геометричного орнаменту»³⁶. Зроблено висновок, що мальовані прикраси в хатці-моделі є відтворенням одного із видів народного мистецтва, що існував на той час в Україні – мистецтва настінного розпису³⁷. Львівська газета «Наші дні» у 1943 році надрукувала статтю «Різьбярство на Україні 4000 літ тому», де йшлося про зразки трипільської пластики, знайденої в різних місцевостях України і представленої у музеях Львова, Кракова, Варшави³⁸.

У досить значній кількості різнопланових публікацій в окупаційній пресі містилася інформація про археологічну діяльність тогочасних музеїв України, зокрема, про відповідні експонати, представлені у них.

Згідно газетної інформації, наприкінці 1941 року Історичний музей у Львові мав чотири відділи: археологічний, історичний, нумізматичний та відділ зброї. Археологічний був найбільшим, нараховуючи приблизно десять тисяч предметів та займаючи два поверхи знаменитої Чорної кам'яниці³⁹. Половину з цих предметів складали експонати колишнього археологічного відділу Музею Наукового товариства імені Т. Шевченка. Очолював його професор Ярослав Пастернак⁴⁰.

Відкритий 19 червня 1942 року Крем'янецький краєзнавчий музей мав шість відділів, а саме: геологія, ботаніка, зоологія, археологія, історія та етногеографія. Найбагатшим був археологічний, де було «представлено розвиток культури від найдавніших часів палеоліту аж до старокнязівської доби»⁴¹. В газетній публікації зазначалося, що завдяки діяльності свого директора О. Цинкаловського, музей має «стати в скорому часі осередком для студії не тільки над культурою Крем'янецьчини, але й цілої Волині, а в ділянці археології має загальноукраїнське значіння»⁴².

Заснований 1930 року і очолений Левом Гецом музей у Сяноку під назвою «Український Музей Лемківщини» за час свого існування суттєво зба-

³⁰ Петров В. Готи на Україні та культура полів поховань. Петров В. Розвідки: [в 3 т.]. Т. 2. Упоряд., передм. та прим.: В. Брюховецький. – Київ: Темпора, 2013. С. 604; Цвинтарища в Україні. Лубенський вісник. 1942. № 156. 17 грудня та ін. С. 4.

³¹ Могильники на Україні. Вінницькі вісті. 1942. № 103. 27 грудня. С. 4; Петров В. Готи на Україні та культура полів поховань... С. 605; Цвинтарища в Україні. Лубенський вісник. 1942. № 156. 17 грудня та ін. С. 4.

³² Андрєєв В. М. Віктор Петров: археолог в окупованій Україні (1942–1943 рр.). Гілея: науковий вісник. 2014. Випуск 90. С. 114.

³³ Войтович Л. Готи на території України: результати досліджень на початок XXI століття. Археологічні дослідження Львівського університету. Випуск 11. Львів, 2008. С. 35.

³⁴ Слідами наших предків. Як виглядало життя в доісторичній Україні. Рідна земля. 1942. № 28. 12 липня. С. 7. Підпис: І. К.

³⁵ Галичина в минулому. Вісті (Берлін). 1943. № 51/52. 23 грудня. С. 7. До галицької етногенези (Доповідь проф. д-ра Я. Пастернака). Наші дні. 1943. № 12. 1 грудня. С. 13.

³⁶ Коляда Ю. Українське народне мистецтво. Нове українське слово. 1942. № 15. 21 січня. С. 3.

³⁷ Там само.

³⁸ Різьбярство на Україні 4000 літ тому. Наші дні. 1943. № 6. 1 червня. С. 12. Підпис: Бронтозаврус.

³⁹ Історичний Музей у Львові. Львівські вісті. № 101. 1941. 4 грудня. С. 3.

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Крем'янецький краєзнавчий музей. Краківські вісті. 1942. № 169. 2 серпня. С. 4.

⁴² Там само.

готився новими експонатами. Зокрема, згадується, що у 1940 році були відкриті старовинні поховання (близько однієї тисячі років до нашої ери) в селах Ходорівка та Бахір біля містечка Динова, і всі знахідки передані до цього музею⁴³. У листопаді 1942 року газета «Львівські вісті» зазначала, що тепер музей, який дістав назву «Kreismuseum in Sanok», є німецький, і мова музею німецька. Змінилося і керівництво музею, директором якого став В. Губер, а організатор цього музею – Л. Гец був призначений другим директором⁴⁴.

Щодо експонатів Бердичівського музею, то в статті «Бердичівщина з найдавніших часів до татарського погрому» у місцевій газеті «Нова доба» згадуються пам'ятки неолітичної доби, різноманітні речі трипільської культури, невелика збірка готського посуду, зброї і прикрас⁴⁵, а також подається досить ґрунтовний опис матеріалів розкопок слов'янського Райковецького городища, що проводилися у 1928–1934 роках⁴⁶. Влітку 1943 року музей поповнився новими археологічними знахідками. Серед них – гарно збережена залізна кольчуга, виготовлення якої автор газетної замітки директор музею Г. М. Манохін відніс до часів заселення Приазов'я кочовими племенами тюркського походження⁴⁷.

Міський музей у Рівному на середину 1943 року налічував «понад півтори тисячі цікавих геологічних, археологічних, ботанічних, історичних і мистецьких експонатів, які щоденно оглядають десятки чоловік»⁴⁸. У відповідній публікації наголошено: «За час свого існування, а саме за один лише минулий рік, завідувач музею мгр. Ю. Шумовський провів багато наукових дослідів над розкопками в околицях Рівного», а також зібрано багато цінних і рідкісних пам'яток до музею⁴⁹. Роком раніше у пресі той же Ю. Шумовський висловлював стурбованість тим, що несподомі селяни, знаходячи археологічні пам'ятки і не розуміючи їхньої вартості, «нищать або вживають до своїх домових потреб», зазначав, що музейні працівники «забирають ці пам'ятки з рук неспідо-

мих і відповідно ними опікуються»⁵⁰.

В січні 1942 року газета «Українські вісті» повідомляла про те, що Кіровоградський історично-краєзнавчий музей відкритий для відвідувачів і починає наукову краєзнавчу роботу, що «полягає у всебічному вивченні Кіровоградської області в природничому, історично-археологічному, філологічному та етнографічному відношеннях»⁵¹. У статті, підписаній «Дирекція музею», наголошувалося, що якісно виконати цю роботу силами лише працівників музею неможливо, і потрібно, щоб громадськість взяла в цьому участь. Зокрема, щодо роботи з археології та історії відзначалося наступне: збирання літературного матеріалу, що стосується археології та історії краю, збирання речового археологічного матеріалу (випадкових знахідок, речей, знайдених під час земляних робіт тощо) і передача цього до музею; збирання відомостей про археологічні та історичні пам'ятники: могили, вали, стародавні будівлі, церкви та ін., їхнє попереднє обстеження, але ні в якому разі не розкопки, повідомлення музею про наслідки цієї роботи, піклування про охорону пам'яток археології та історії⁵².

Із подібним закликом звертався у березні 1942 року на сторінках газети «Васильківські вісті» до громадськості Фастівщини (і особливо до сільського вчителства) автор досить ґрунтовної статті «Пам'ятники старовини треба зберігати та вивчати» за підписом «Степанович»⁵³. Він, зокрема, зазначав, що «старовинні речі, які будуть знаходити, повинні передаватись до археологічного музею. Такого наукового закладу у нас в Фастові поки що нема, але Райпросвіта повинна про це подбати»⁵⁴. Вже з пізнішої публікації в іншій газеті можемо з'ясувати, що цим автором був археолог В. Стефанович, і що навесні 1942 року з ініціативи інтелігенції, яка гуртувалася навколо місцевої «Просвіти», у Фастові відкрився історично-краєзнавчий музей. Кількість експонатів у ньому була ще дуже обмежена, проте В. Стефанович планував «низку археологічних розкопок в околицях Хвастова, багатих на історичне минуле»⁵⁵.

На початку 1943 року поновив роботу краєз-

⁴³ Діло рук і душі. Музей Лемківщини в Сяноці і його творець. Львівські вісті. 1942. № 83. 13 листопада. С. 6. Підпис: Н.

⁴⁴ Там само.

⁴⁵ Бердичівщина з найдавніших часів до татарського погрому [початок]. Нова доба (Бердичів). 1942. № 45. 18 березня. С. 2.

⁴⁶ Бердичівщина з найдавніших часів до татарського погрому (Закінчення). Нова доба (Бердичів). 1942. № 46. 21 березня. С. 2–3. Підпис: А. Казмірук.

⁴⁷ Манохін Г. М. В Бердянському краєзнавчому музеї. Світанок. 1943. № 43. 21 серпня. С. 4.

⁴⁸ 3 праці музею в Рівному. Волинь. 1943. № 63. 15 серпня. С. 4.

⁴⁹ Там само.

⁵⁰ Археологічні, геологічні та історичні пам'ятки Волині. Голос Сарненщини. 1942. № 20. 24 травня. С. 4.

⁵¹ Про краєзнавчу роботу музею та участь в цій роботі громадськості. Українські вісті (Кіровоград). 1942. № 8. 28 січня. С. 4. Підпис: Дирекція музею.

⁵² Там само.

⁵³ Пам'ятники старовини треба зберігати та вивчати. Васильківські вісті. 1942. № 23. 21 травня. С. 2. Підпис: Степанович.

⁵⁴ Там само.

⁵⁵ Хвастівський історично-краєзнавчий музей. Донецкий вестник. 1943. № 22. 7 січня. С. 4.

навчий музей у Ромнах на Сумщині. До цієї події місцева газета «Відродження» опублікувала велику статтю М. Семенчика «Археологічне обличчя Роменщини». В ній зазначалося, що «в археологічному відношенні Роменщина являє одну з найцікавіших місцевостей бувшої Росії», і що майже не було «більш-менш відомого історика-археолога», який би не проводив тут археологічних досліджень⁵⁶. Як пише автор статті, чимало в цій справі зробив також і Роменський музей, однак численні речі, які знаходили тут, вивозилися з Роменщини і поповнювали музеї Москви, Ленінграда, Києва, Харкова⁵⁷.

Окремі статті україномовної окупаційної періоди були присвячені вітчизняним науковцям, які мали вагомі здобутки в галузі археології.

У рецензії за підписом «Нестор Прутський» на монографію Дмитра Дорошенка «Володимир Антонович. Його життя й наукова та громадська діяльність» (Прага, 1942) серед іншого зазначено, що в цій праці виявлені «його досліді над передісторичним життям в Україні, його археологічні карти», подано виступ вченого на Археологічному з'їзді 1899 року⁵⁸.

У статті «Світлій пам'яті К. М. Мельник-Антонович» (до роковин смерті дружини Володимира Антоновича, яка померла 12 січня 1942 року) наголошено, що Катерина Миколаївна залишила цінну наукову спадщину в працях з археології, і вони зберігають своє значення до наших часів. Зокрема, згадується її праця «Раскопки курганов Харьковской губернии 1900–1901 г.» та констатується, що вона доповнила висновки довголітніх досліджень професора В. Антоновича щодо поширення певних етнічних і культурних типів у басейні Дніпра, і це «дало матеріал для з'ясування історії утворення українського етнічного типу»⁵⁹.

У публікації до 95-річчя з дня народження Федора Вовка серед здобутків науковця «в галузі доісторичної антропології та археології» відзначено його статтю «Передісторичні знахідки на Кирилівській вулиці у Києві», надруковану в «Матеріалах до українсько-руської етнології» Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові в 1899 році⁶⁰.

У статті «Співець запорізької старовини» (опублікованій до третіх роковин смерті Д. І. Яворницького, який помер 1940 року) читаємо: «Як археолог, Яворницький відомий розкопками у Степовій Україні. Наслідки тих розкопок подано ним і надруковано в багатьох цікавих статтях»⁶¹.

Деякі публікації популяризували відомі у світі археологічні знахідки і їхніх дослідників. Показовою в цьому плані є стаття «Як знайдено золотий троянський скарб» – своєрідний панегірик Генріху Шліману, підприємцю і археологу. В ній наголошувалося, що «залізна послідовність та надзвичайна енергія» дозволили йому стати із нужденного крамничного помічника першовідкривачем Трої⁶². В іншій подібній статті, яка була опублікована до 120-річчя з дня народження Шлімана, констатується, що так звана Егейська культура, «відкрита Шліманом у результаті його виняткової працездатності, ентузіазму і найглибшої любові до науки», розв'язує цілий ряд важливих питань про величезну роль, яку відіграв між III і I тис. до н. е. басейн Егейського моря⁶³.

У статті А. Павловича в кіровоградській газеті «Українські вісті» під назвою «Ніж, що має 3300 років» йшлося про скарби, знайдені у 1920-х рр. в гробниці Тутанхамона. Особливу увагу автор приділив рідкісним залізним речам, знайденим у ній, які не поіржавіли за кілька тисяч років, пояснюючи це тим, що в Єгипті, і зокрема в Долині царів, дуже мала вологість повітря⁶⁴. Принагідно, зазначимо, що згідно однієї із сучасних версій, відсутність корозії пояснюється тим, що ці речі були виготовлені із метеоритного заліза, яке має вищий вміст нікелю.

В кількох газетах було вміщено статтю «Сліди доісторичної людини в Турингії», в якій розповідалося про, як сказано у тексті, відомі у всьому світі розкопки в селищах Таубах і Ерінгсдорф поблизу Веймара, де були знайдені «останки людей неандертальської раси». Стверджувалося, що неандертальці були вже «правильно думаючі, розумові люди, що їх мозок дорівнював величині нашого»⁶⁵.

⁶¹ Бурко Д. Співець запорізької старовини. Світанок. 1943. № 40. 7 серпня. С. 4.

⁶² Як знайдено золотий троянський скарб. Український голос (Проскурів). 1943. № 68. 22 серпня. С. 4.

⁶³ Генріх Шліман. До 120-річчя з дня народження (1822–1942). Нове українське слово. 1942. № 26. 4 лютого. С. 3. Підпис: П. К.

⁶⁴ Павлович А. Ніж, що має 3300 років. Українські вісті (Кіровоград). 1942. № 82. 21 жовтня. С. 4.

⁶⁵ Сліди доісторичної людини в Турингії. Бобринецький голос. 1943. № 22. 4 червня. С. 4.

⁵⁶ Семенчик М. Археологічне обличчя Роменщини. Відродження (Ромни). 1943. № 12. 13 лютого. С. 2..

⁵⁷ Там само.

⁵⁸ Прутський Н. Нова праця про Володимира Антоновича. Львівські вісті. 1942. № 244. 21 січня. С. 2.

⁵⁹ Світлій пам'яті К. М. Мельник-Антонович. Нове українське слово. 1943. № 19. 23 січня. С. 3. Підпис: Проф. Синявський.

⁶⁰ Ф. К. Вовк (До 95-річчя з дня народження). Нове українське слово. 1942. № 51. 6 березня. С. 3. Підпис: П. О.

Отже, археологічна тематика була досить різнопланово представлена в україномовній періодиці часів нацистської окупації. У статті нами згадані відповідні публікації, вміщені у газетах, які друкувались у Києві, Харкові, Львові, Дніпропетровську, Берліні, Кракові, Вінниці, Полтаві, Рівному, Юзівці, Проскурові, Кіровограді, Бердянську, Нікополі, Лубнах, Умані, Бердичеві, Сарнах, Гадячі, Василькові, Ромнах, Старокостянтинові, Бобринці, Чуднові. Зауважимо, що чимало тих самих статей та заміток (іноді з дещо зміненими назвами) публікувалися в різних газетах, і якби залучити їх усі, то список використаних джерел був би значно ширшим.

Можемо констатувати, що зміст й ідеологічна спрямованість частини газетних матеріалів зу-

мовлявалась прагненнями окупантів використувати археологію для підтвердження своїх територіальних претензій та для обґрунтування історичної ролі давніх германців, які шляхом міграцій і завоювань нібито збагачували своєю культурою інші народи. Деякі публікації із залученням археологічної проблематики більше відображали внутрішній український контекст або ж мали ідеологічно нейтральне забарвлення.

References

- Andriev V. M. Viktor Petrov: arkheoloh v okupovanii Ukraini (1942–1943 rr.). Hileia: naukovyi visnyk. 2014. Vyp. 90. S. 111–117.
- Arkheolohichni, heolohichni ta istorychni pamiatky Volyni. Holos Sarnenshchyny. 1942. № 20. 24 travnia. S. 4.
- Berdychivshchyna z naidavnishykh chasiv do tatarskoho pohromu [pochatok]. Nova doba (Berdychiv). 1942. № 45. 18 bereznia. S. 2.
- Berdychivshchyna z naidavnishykh chasiv do tatarskoho pohromu (Zakinchennia). Nova doba (Berdychiv). 1942. № 46. 21 bereznia. S. 2–3. Pidpys: A. Kazmiruk.
- Burko D. Spivets zaporizhskoi starovyny. Svitank. 1943. № 40. 7 serpnia. S. 4.
- Voitovych L. Hoty na terytorii Ukrainy: rezultaty doslidzhen na pochatok KhKhI stolittia. Arkheolohichni doslidzhenia Lvivskoho universytetu. Vyp. 11. Lviv, 2008. S. 35–64.
- Halychyna v mynulomu. Visti (Berlin). 1943. № 51/52. 23 hrudnia. S. 7.
- Henrikh Shliman. Do 120-richchia z dnia narodzhennia (1822–1942). Nove ukrainske slovo. 1942. № 26. 4 liutoho. S. 3. Pidpys: P. K.
- Hoty na Ukraini ta kultura poliv pokhovan. Hadiatska hazeta. 1942. № 79. 12 hrudnia. S. 2.
- Hoty na Ukraini ta kultura poliv pokhovan (zakinchennia). Hadiatska hazeta. 1942. № 80. 18 hrudnia. S. 2.
- Hrib, yakii maie 3000 lit. Vyzvolena Ukraina (Chudniv). 1943. № 2. 25 liutoho. S. 4.
- Dilo ruk i dushi. Muzei Lemkivshchyny v Sianotsi i yoho tvorets. Lvivski visti. 1942. № 83. 13 lystopada. S. 6.
- Do halytskoi etnogenezy (Dopovid prof. d-ra Ya. Pasternaka). Nashi dni. 1943. № 12. 1 hrudnia. S. 13.
- Eikkhof M. «Romantyka 1001 nochy» za vostochnym frontom? Mykroistorycheskoe yssledovanye raskopok SS-Anenerbe v Solenom (Ukrayna, 1943 h.). Arkheolohiia. 2010. № 2. S. 107–117.
- Z pratsi muzeiu v Rivnomu. Volyn. 1943. № 63. 15 serpnia. S. 4.
- Zamitky do peredistorii Ukrainy. Nove zhyttia (Starokostiantyniv). 1943. № 1. 5 sichnia. S. 4.
- Istorychnyi Muzei u Lvovi. Lvivski visti. 1941. № 101. 4 hrudnia. S. 3.
- Koziuba V. K. Do 130-richchia Illi Mykhailovycha Samoilovskoho. Arkheolohiia. 2012. № 1. S. 125–127.
- Koliada Yu. Ukrainske narodnie mystetstvo. Nove ukrainske slovo. 1942. № 15. 21 sichnia. S. 3.
- Kremianskyi kraieznavchyi muzei. Krakivski visti. 1942. № 169. 2 serpnia. S. 4.
- Maliunok z kamianoi doby. Ukrainski visti (Kirovohrad). 1942. № 86. 4 lystopada. S. 4.
- Manokhin H. M. V Berdianskomu kraieznavchomu muzei. Svitank. 1943. № 43. 21 serpnia. S. 4.
- Mohylnyky na Ukraini. Vinnytski visti. 1942. № 103. 27 hrudnia. S. 4.
- Pavlovych A. Nizh, shcho maie 3300 rokiv. Ukrainski visti (Kirovohrad). 1942. № 82. 21 zhovtnia. S. 4.
- Pamiatnyky starovyny treba zberihaty ta vyvchaty. Vasytkivski visti. 1942. № 23. 21 travnia. S. 2. Pidpys: Stepanovych.
- Para O. Kultura Novoi Evropy. Nova Ukraina (Kharkiv). 1942. № 205. 13 veresnia. S. 3.
- Pastenatsi K. Slidamy hotiv. Nove ukrainske slovo. 1941. № 10. 25 hrudnia. S. 6.

Petrov V. Hoty na Ukraini ta kultura poliv pokhovan. Petrov V. Rozvidky: [v 3 t.]. T. 2. Uporiad., peredm. ta prym.: V. Briukhovetskyi. – Kyiv: Tempora, 2013. S. 600–605.

Pro kraieznavchu robotu muzeiu ta uchast v tsii roboti hromadskosti. Ukrainski visti (Kirovohrad). 1942. № 8. 28 sichnia. S. 4. Pidpys: Dyreksiia muzeiu.

Prutskyi N. Nova pratsia pro Volodymyra Antonovycha. Lvivski visti. 1942. № 244. 21 sichnia. S. 2.

Rizbiarstvo na Ukraini 4000 lit tomu. Nashi dni. 1943. № 6. 1 chervnia. S. 12. Pidpys: Brontozavrus.

Rozkopky v starodavnii Olimpui. Promin (Nikopol). 1943. № 27. 14 kvitnia. S. 1.

Samoilovskyi I. Korchovatskyi mohyl'nyk. Nove ukrainske slovo. 1942. № 121. 29 travnia. S. 4.

Svitlii pamiaty K. M. Melnyk-Antonovych. Nove ukrainske slovo. 1943. № 19. 23 sichnia. S. 3. Pidpys: Prof. Syniavskyi.

Semenchuk M. Arkheolohichne oblychchia Romenshchyny. Vidrozhennia (Romny). 1943. № 12. 13 liutoho. S. 2.

Sytnyk O. Lvivska arkheolohichna shkola u period potriasin ta vyprobuvan (1939–1951). Arkheolohichni doslidzhen-
nia Lvivskoho universytetu. 2006. Vyp. 9. S. 106–133.

Slidamy nashykh predkiv. Yak vyhladalo zhyttia v doistorychnii Ukraini. Ridna zemlia. 1942. № 28. 12 lypnia. S. 7. Pidpys: I. K.

Slidy doistorychnoi liudyny v Turinhii. Bobrynetskyi holos. 1943. № 22. 4 chervnia. S. 4.

Sorokina S., Radiievska T., Zavalna O. Arkheolohichni zibrannia Kyieva u pidporiadkuvanni orhaniv nimetskoho uprav-
linnia u haluzi arkheolohii (1942–1945 rr.). Naukovyi visnyk Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy. Zbirnyk naukovykh
prats. Vyp. 2 (2017). S. 274–288.

Teslenko D. Arkheolohiia na sluzhbi propahandy (diialnist naukovo-doslidnykh ustanov Tretoho raikhu na okupovanii
Dnipropetrovshchyni). Druha Svitova viina i dolia narodiv Ukrainy: 3-ya Vseukrainska nauk. konferentsiia. m. Kyiv,
27–28 zhovtnia 2008 r. Tezy dopovidei. Kyiv, 2008. S. 25–27.

F. K. Vovk (Do 95-richchia z dnia narodzhennia). Nove ukrainske slovo. 1942. № 51. 6 bereznia. S. 3. Pidpys: P. O.

Khvastivskyi i storychno-kraieznavchy muzei. Donetskyyi vestnyk. 1943. № 22. 7 sichnia. S. 4.

Tsvyntaryshcha v Ukraini. Lubenskyi visnyk. 1942. № 156. 6 hrudnia. S. 4.

Tsinna arkheolohichna znakhidka poblyzu Poltavy. Holos Poltavshchyny. 1942. № 58. 26 chervnia. S. 3. Pidpys: K.

Tsinni znakhidky. Dnipropetrovska hazeta. 1943. № 29. 6 kvitnia. S. 4. Pidpys: P. K.

Shumovskyi Yu. Vplyv hermanskoj kultury na Ukrainu v peredistorychni i ranni i storychni chasy. Umanskyi holos.
1942. № 51. 25 chervnia. S. 3.

Yak znaideno zoloty troianskyi skarb. Ukrainskyi holos (Proskuriv). 1943. № 68. 22 serpnia. S. 4.